

KİŞİLİK VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Bu çalışmanın temelinde “*kişilik* oluşumu” kavramı anahtar kavram olarak yer almaktadır. Bu kavramı destekleyici diğer kavramlar ise *karakter*, *mizaç*, *benlik* ve *fitrat* gibi kavramlar olup, çalışmanın açılımını sağlayacağını düşünmekteyim. Bu kavramlar genelde psikolojinin, özelde ise din eğitimi alanının tartışma konuları içinde yer alır. Günümüzde de “Din Eğitimi” ile “Din Psikolojisi” bilimlerinin temelini oluşturan kavramlar olma halini korumaktadırlar.

Araştırmanın bu bölümünde *kişilik* ve onunla ilgili kavramlar ele alınarak tutarlı bir anlayışa ulaşabilme yolları aranacaktır. Böylece bu bölümde sunacağımız bilgilerle çalışmanın ileriki bölümlerine bir tür zemin hazırlanması umulmaktadır.

KİŞİLİK

Tarihî açıdan personalizm Descartes’e ve onun ünlü “Düşünüyorum, öyle ise varım” sözünden esinlenmiştir. Hatta personalizmin kökleri insanı her şeyin ölçüsü kabul eden Protagoras’a ve insanı düşüncesinin merkezi yapan St. Augustin’e kadar uzatılabilir (Dindar 1988; 8). “Almanya”da Max Scheler, ahlaki bir personalizmi geliştirdi, kişinin değerini yüksek değer öğretisi ile ilgili bir derece yaptı ve individualizmgerçeğin tam bir zıddı olarak ortaya koydu. Fransa’da personalizm kelimesi ilk defa, Renouvier tarafından 1903 tarihinde yazılmış olan Personnalisme adlı kitabında kullanıldı.

Kişilik kavramının yabancı dillerdeki ortak kökeni persona sözcüğüne dayanmaktadır. Persona sözcüğünün asıl anlamı, Latin dilinde, tiyatro oyuncularının kullandığı “maske”dir. Oyun sırasında yüz maskesinin altında konuşma yapılıyor ya da şarkılar söyleniyordu. Bu “person” sözcüğünden asıl anlamı “içinden tınlama” olan “personare” sözcüğünün türetildiği söylenir. Personare sözcüğü ile anlamı “bir başına birlik” olan anlayışı ifade ettiğinden bugünkü *kişilik* kavramı hakkında bize az çok bazı ipuçları verir (Yanbastı 1990; 9).

Psikolojide *kişilik*, kapsamı en geniş olan kavramlardan biridir. *Kişilik*, bir insanın bütün ilgilerinin, tutumlarının, yeteneklerinin, konuşma tarzının, dış görünüşünün ve çevreye uyum biçiminin özelliklerini içeren bir kavramdır. Bununla birlikte, *kişilik* kendine özgü ve ahenkli bir bütündür. Öyle ki, bir insana ilişkin her nitelik, o insanı anlamada bize ipuçları verebilir. Onun belleği, dış görünüşü, direnme süreci, sesi ve

konuşma tarzı, tepki hızı, insanlara, doğaya ya da makinelere karşı ilgi duyması, sporculuğu vb. özelliklerinin tümü o insanın kişiliğini betimlemede önemlidir.

Kişiliğin niteliği hakkında ortak bir kavram yoktur. Çünkü bu kavram günlük dilde çok anlamlı olarak kullanılmaktadır. Mesela, *kişilik* kavramı çoğu kez *karakter*, *huy*, *mizaç* ve *benlik* gibi kavramlarla eş anlamlı olarak kullanılır. Psikolojide *kişilik*; bireyin kendine has sıklıkla yaptığı tipik davranışlarını temsil ettiği gibi onu başkalarından ayıran özelliklerini de belirtir. *Kişilik* kavramı soyut kavramlardan olup, çok boyutludur.

Burada bu kavramın çok yönlülüğü ile ilgili psikolojik kuramların öncülerinden olan düşünürlerin tanımlamalarına ve farklı kullanımlarına değinmeye çalışacağım. Bu düşünürlerin ilklerinden sayılabilecek olan Freud *kişilik* ile ilgili şunları dile getirir: “*Kişilik* gelişimi, doğada nedeni olmayan hiçbir sonuç değildir. İnsanın kişiliğindeki süreçlerin de kendiliğinden oluşmayıp, değişik nedenler, değişik duygu, tutum ve davranışların *kişilik* yapılarına yol açtığını belirler ve bunun nedenini ise ilk bebeklik, çocukluk, gençlik çağlarına dayandığını” (Yanbastı 1990; 16) ileri sürer.

Adler de çocukluk dönemlerindeki etkileşimler sonucu kişinin kendine özgü bir davranış örtüsünü geliştirdiği görüşünü savunur ve bireyin yaşam biçiminin, yaklaşık olarak beş yaşlarına geldiğinde şekillendiğini ve sonraki çağlarda belirgin bir değişiklik göstermediğini söyleyerek meslektaşısı Freud ile benzer bir görüşü ifade eder. Bununla birlikte Adler çeşitli özellikleri ve değerleriyle her insanın tek ve kendine özgü olduğuna inanır. İnsanların davranışlarındaki farklılığı, onların yaşam tarzlarına bağlar (Yanbastı 1990; 78).

Adler’in bu ifadelerine yakın bir görüşe sahip olan Henry Murray, kişiliği “bireysel süreçleri yürütmek, kendini ifade etmek, çatışmaları çözmek ve gereksinimleri sürtüşmesiz giderebilmek için örgütler kurmakta görür” (Yanbastı 1990; 197). Kişiliği bireysel ve kendine özgü bir sistemde görüp, oluşum safhasını yalnız küçük ve belirli yaşlar arasına hapseden bu üç düşünürün görüşüne muhalif ve farklı görüşler ortaya koyan psikoloji kuramcıları da vardır. Farklı izahlarıyla ön plana çıkan diğer düşünürlerden biri de kişiliği ve oluşumunu kültürel kökünde gören E. Fromm’dur.

E. Fromm, herhangi bir tarihsel çağda insan davranışlarının içinde bulunduğu kültürün etkisi altında bulunduğunu söyler. Ona göre: “İnsan doğası, tutkuları ve kaygıları kültürel kökenlidir. Birey kısaca, insanoğlunun çağlar boyunca bütün çabalarını temsil eden tarihin bir ürünüdür” (Yanbastı 1990; 78). Bu görüşün diğer bir savunucusu olan Jung’a göre ise “*kişilik*, birbiriyle etkileşimde bulunan çok sayıda sistemden oluşur.

Bu sistemlerden her birinin tek başına önemli bir fonksiyonunun olmasının yanı sıra, birlikte birbirleriyle etkileşim halinde iken söz konusu olan bir *kişilik* yapısı vardır” (Yanbastı 1990; 48).

Kişiliği kültürel kökünde gören teorilere önemli bir katkısı olan Sullivan da kişiliğin; ancak ilişkiler incelenerek anlaşılabilirdiğini ve insanlar arası ilişkilerin ürünü olduğunu savunur. Böylece Fromm ve Jung’un görüşlerini teyit edebilecek paralelde görüş beyan eder” (Yanbastı 1990; 122).

Bununla birlikte davranışçılar da kişiliği, uzun bir süre içinde kazanılan meslekî, ailevi, dinî, siyasî ve ekonomik alışkanlık birikiminin ürünü olarak görmektedirler. Camile Wortman Psychology isimli eserinde; “*kişilik* bireyin doğumundan ölümüne kadar devam eden dinamik bir süreçtir” (Wortman 1988; 364) diyerek yukarıda ifade edilen görüşü teyit etmektedir. Dolayısıyla yaşayan her insanın bir kişiliği vardır sonucuna ulaşılabilir.

Bu konuda Allport farklı bir yaklaşım sergileyerek kişiliği kendi içinde kapalı ve kendine özgü bir sistem olarak değerlendirir. Her bireyin kendine özgü bir *kişilik* sistemi geliştirdiğini ileri sürer (Yanbastı 1990; 206–207).

Kişilik kavramının çağdaş disiplinlerde de pek çok karşılığı vardır. Bunlar, kişiliği, sosyal becerilerin toplamı ve bireyin kendisinde olan özellikleri ile çevresi arasında geliştirdiği ilişkilerin oluşturduğu davranış eğilimi olarak tanımlamak istemişlerdir. Bu anlamıyla insanın kişiliği, çeşitli anatomik, fizyolojik ve patolojik görünümünün bir bütünüdür. Bunlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır (Çalın 1978; 931).

Bu konuya farklı bir katkı sağlayan düşünürlerden biri olan Norman L. Munn’a göre *kişilik* “bir fertte yapıların, davranış tarzlarının, alakaların, ruhi davranışların, yeteneklerin, kabiliyet ve istidatların en *karakteristik* bir bütünlemesidir (integration);” (Norman L. Munn, 1975; 393).

Yukarıda *kişilik* kavramı ile ilgili ifade edilen görüşler çağdaş disiplinlerin *kişilik* ile ilgili tanımlamalarıyla paralel bir özelliğe sahiptir. Burada üzerinde birleşilen nokta; kişiliğin oluşum safhalarının olduğunu belirtmek ve kişiliğin bir yönü kendisinden gelen özelliklere bağlanır iken diğer bir yönü ise toplum ve cemiyetle ilişkiselliği ortaya konmaktadır.

Ribot, “kişiliğin yapısında fikir ancak tali bir amildir” diyerek birinci plana arzular, teessürü temayüller, ihtiraslar ve hisleri alır. Bergson da paralel bir görüşle

şuurun derin kısmındaki olayların ancak bizim kişiliğimizi meydana getirdiğini buradaki şuur hallerinin bizim bütün geçmişimizi ifade edebileceğini söyler (Çamdibi 1994; 30).⁴

İnsanların izledikleri davranış kalıplarını bütün olarak izleyebilmek için kişiliğin tanımından öteye gitmek; yapısına, özelliğine ve gelişim seyrine inmek gerektiğini düşünüyoruz. *Kişilik*, özelliği itibarıyla zaman içinde tutarlıdır ve sıklıkla bir organizma ya da kişinin anlık veya kısa süreli niteliği olan, durum (state) ile karşılaştırılır. *Kişilik* özelliği, kalıcı, alışılmış, yineleyen davranışların toplamıdır (Peykan 1997; 216-217). Bu özellikleri itibarıyla *kişilik*, düşünen, geçmişte ve gelecekte olan, etki eden yönlendiren ve doğasını vuran bir özelliktir. Amaç, istek ve irade *kişilikle* var olur, anlam kazanır. Kişiliğin olmadığı yerde kölelik revaçtadır. İnsanileşme tıkanmıştır. İnsan dışında eğildikçe, sırrı ve olmayı dışta aradıkça benliğine kavuşamaz. O artık kendine dönmeli, derinliklerine inmelidir. Kendisiyle yüz yüze gelmelidir. Kendi hakikatinden korkmamalıdır (Tozlu 1997; 23).

Kişilik, sahip olduğu özelliklerini kendi yapısının temelleri üzerine bina eder. Bu yapının temelleri farklı kaynaklara dayandırılır. Kanaatimizce kişiliğimizin asıl kaynağı insanın manevi içyapısıdır. Burada düşünceler, arzular, hayaller, ihtiraslar, hayal kırıklıkları veya buna benzer olaylar mevcuttur. Bu personamızı ne kadar güçlü fikir, düşünce, fazilet, inanç, *karakter* gibi hayati ve kültürel değerlerle doldurursak o kadar güçlü bir kişiliğe sahip oluruz (Canatan 1969; 1 ve 18). İnsan öz varlığını benimsediği ölçüde etrafını benimseyebilir, ama bireyin kendince başarı saydığı şey yine kendine kalmıştır (Adler 1983; 93). Her insan ayrı bir varlık, ayrı bir dünyadır. Her birey belli bir koşulda bir diğerinden değişik biçimde davranışta bulunmaktadır. Bundan şunu anlıyoruz ki yaşantı testi ve bunun sonuçları yaşayan kimseye hastır; başka hiçbir kimse bunları aynı şekilde algılayamaz; değerlendiremez.

Kişilik insanın varoluşunun ancak belli bir basamağıyla meydana gelebilir, kişi kavramı ancak bu basamak üstüne kurulabilir, kişi olmak belli bir insan tipini gerektirir. Kişi olabilmek için insanda belli birtakım özellikler, nitelikler bulunması gerekir. Kişinin varoluşu, varlık düzeni içinde zorunlu olarak değerinden önce gelir. Kişinin değerinin, varoluşundan önce verilmiş olması özü gereği olanaksızdır. Çünkü varoluştan yoksun bir değer olamaz. Her ödevin temelinde bir değer verilmiş olması gerekir (Akarsu 1998; 93).

KARAKTER

Karakter kavramının aslı Yunanca olup alâmet manasına gelir. Değer taşıyan ve taşımayanı içerir (Kerschenteiner 1994; 17) *Karakter*, insanları birbirinden ayıran özel vasıflar manasına gelmektedir. İyi ya da kötü belirtileri olan zaaf veya enerji manasına da gelebilir. *Karakter*, bir kişide doğuştan var olan veya sonradan edinilen arızî ve tesadüfî özellikler olarak da tarif edilebilir (Smiles 1975; 5).

Karakteri, fitri ve sonradan kazanılmış olmak üzere iki kısma ayırabiliriz. Birincisi irsi tesirlerin mahsulüdür ve buna doğuş şartlarının meydana getirdiği değişiklikler ile kendi kendine meydana gelen olgunlaşma faktörleri ilave olunur.

İrsi *karakter*lerden bazıları kullanılmadan kalır, bazıları da gelişir. Aynı yumurtadan olma ikizler aynı temel özelliklere sahiptirler. Birbirine tamamen eşitler. Bununla beraber hayatlarının daha ilk günlerinden itibaren birbirlerinden ayrılırlarsa, birbirinden uzak ülkelerde değişik tarzda yetiştirirlerse, bu benzerliği kaybederler. On sekiz-yirmi yıl sonra bunlarda son derece belirli farklar, bazen de bilhassa entelektüel bakımdan büyük benzerlikler görülür. Görülüyor ki, teşekkül benzerliği ayrı çevrelerde birbirine benzer fertlerin yetişmesini temin ediyor. Yine görülüyor ki, çevre farkları teşekkül eşitliğini silemiyor. Gelişmenin olduğu şartlara göre ferdin şu veya bu potansiyeli meydana çıkıyor ve kök bakımından eşit olan iki fert birbirinden farklı oluyor (Carrel 2000; 303).

İkincisi ise çevrenin etkisinden, eğitiminden, deneyden, ferdin kendi üzerinde yaptığı şahsi çabadan ileri gelir. Vazifesini sadakatle yapmak için çaba gösteren herkes dünyaya geliş maksadına hizmet etmiş ve kendi içinde insan *karakterinin* temellerini atmış olur. Samuel Smiles bu konuda bir kimsenin güzel sanatlar, edebiyat ya da fen tahsili yapmış olmasına rağmen, namus, fazilet, doğruluk ve vazife duygusu bakımından, okuma yazma bilmeyen bir köylünün seviyesinde bile olmayabileceğini söyler (Smiles 1975; 9).

Karakter mahiyeti itibariyle, ferdi bir meziyettir. Herkes ancak kendi *karakterini* kazanabilir. Zira insan kendi kendine geliştiği nispette bir *karaktere* ulaşabilir. Zira kendi kendini geliştirme ve yönetme yeteneği her insanda vardır. Çünkü bu yetenek girişimlere ve davranışlara hız kazandırır. Bu kabiliyet yalnız ilmî düşüncenin gelişmesine yardım eden belirlenmiş biçimsel alışkanlıklarla değil, aynı zamanda her faaliyet sahası için hususi bir öğretimle elde edilen muayyen kavramların da kazanılmış olmasıyla ilgilidir.

Goethe, istidadın sükûnet içinde *karakterin* ise hayatın akıntıları içinde geliştiğini söyleyerek ferdin kendisine karşı koyması, kendi kendisini temayül ve içgüdülerinin bataklığı içinden yukarı çıkarması, kendini kötü alışkanlıklardan, fena arzulardan, hatalı ideallerden kurtarması için kendisini ahlaki ideallerin hizmetine vermesi gerektiğini vurgular (Kerschenteiner 1994; 131-133).

Önemli bir noktaya işaret etmek istiyoruz ki; mantıki düşünce kabiliyeti bize ilk önce terbiye vasıtasıyla kazandırılır. Bu terbiye vasıtasıyla *karakter*, bireyde iyice yerleşen prensipler veya maksimler vasıtasıyla her irade fiilinin kati ve yaygın olması üzerine insanda istikrar kazanmış halidir. Eğer bu prensipler zamanın ve cemaatin ahlâk değerleriyle uygunluk teşkil ederse o zaman *karakter* ahlaklılık vasfını taşır ki bu aynı zamanda kıymet ifade eden bir kavramdır.

Burada şuurun fonksiyon tarzı söz konusudur. Ahlak ve mantık ilimleri bakımından bu fonksiyonlarda bir uygunluk görülürse, başka bir tabirle yani bu fonksiyon şekilleri aynı noktaya yönlendirilmiş farklı tabii kuvvetler şeklinde aynı tesiri yapan bir sonuçla sonuçlanırsa böyle bir insana *karakterli* ve aksi halde *karaktersiz* deriz (Kerschenteiner 1994; 17-19).

İnsana değer ve itibar kazandıran, onu en yüksek insanlık seviyesine çıkaran topluluğun şuurunun teşkil eden, insanda en mükemmel itici gücü yaratan ve onu meydana getiren *karakterdir* (Smiles 1975; 5). Bu anlamda *karakter*; ferdin düşünce ve duygularıyla hareketleri arasındaki uygunluk halidir. Söz gelişi sözü özüne uyan, içi dışı bir olan veya olduğu gibi görünen ya da görüldüğü gibi olan kişiler *karakterli* kişilerdir.

Kerschenteiner, çok genel bir ifadeyle bu konuya şöyle bir açıklama getirir: “*Karakterin* şekil alması iradeye daimi olarak istikamet veren objektif ve sübjektif prensiplerin özelliğine tabidir. Bu manada mükemmel bir *karakter* sadece bir ahlaki idealdir. En iyi *karakter* bile bu ideal ancak bir yakınlaştırmayı gösterir. Çünkü ruhumuzun kıymetlerle yoğrulmuş müstakar hali ya kendi kendimize kazandığımız veya gelenek vasıtasıyla benimsediğimiz prensiplerle teessüs eder. Bu prensiplerin hareketlerimizin için mutlak bir âmir olarak tanınması fitri tabiatımızla, yani bizi sağa sola saptırmaya çalışan temayüllerimizle, aralıksız mücadeleden sonra kazanılmış olmalıdır. Bu yalnız ahlaki *karakter* için değil, ahlaki olmayan *karakter* için de muteberdir. Nasıl özgeci bir insan kötü temayüllerini susturursa kuvvetli bencil bir insan da öylece iyi temayüllerini yenmeğe mecburdur. Her fert bu vesileyle diyor ki hiçbir *karakter* kendi kendine teminatlı değildir; belki herkesle, her zaman ve her

noktada tam ve olgun bir *karakter* sahibi olma iradesi bulunmalıdır. Davranışlardan, görülen hareketlerden insanın *karakteri*, yani harici şeylerden insanın iç âlemi ve ruhi durumu hakkında hüküm vermekteyiz. Bir dinamo makinesinin dönmesi, elektrik cereyanının bir unsuru sayılmadığı gibi hareketler de ruhi durumun daha doğrusu ruhun kıymet şeklinin bir unsuru sayılamaz. Hatta hareketler, bazen gerçek ruhi durumun hakiki hüviyetini bile göstermeyebilir” (Kerschenteiner; 19–20).

Demek ki insanın iç ihtiyaçlarına uygun gelmeden teşekkül eden alışkanlıklar hiçbir zaman insanın hakiki kriterlerini, yani insanın hakiki mahiyetini harice aksettirmez. Bunun için bazı faydalı alışkanlıklardan meydana gelen hareketler yıllarca aynı tarzda yapılırsa dahi yine *karakterin* insanı aldatmayan bir tasviri sayılamaz. Zira iç ihtiyaçlardan ve temayüllerden ziyade zorlama ile meydana gelen alışkanlık hareketleri ileride yavaş yavaş hiç yapılmayabilir. Hatta araya öyle hadiseler girer ki alışkanlıktan husule gelen hareketleri her zamanki gibi beklerken bunların yerine tamamıyla aksi hareketleri yapacak gelişmeler görülebilir. Bu gibi durumlarda “bizce adam bir bilmece oldu” veyahut “bu insan *karakterini* değiştirdi” deriz. Hâlbuki bunun doğrusu, zorlama ve baskı ile elde edilen terbiyenin iflas ettiğini ve çocuğun hakiki *karakterinin* asıl şimdi açığa vurduğunu kabul etmektir. Bunun için terbiye, baskıyı lüzumlu kılan zayıf temayülleri kuvvetlendirmez ve noksan olan temayülleri canlandırmazsa dini ve ahlaki terbiyede tatbik edilen baskı daima tehlikeli olur (Kerschenteiner; 15–20).

Eğer *karaktere* keyfi olarak muayyen bir gaye konursa ve *karakter*, ancak gaye göz önünde bulundurulmak şartıyla *karakter* sayılırsa o zaman fikir, irade ve hareketlerin bağdaşmasına çalışılması bir zarurettir. Fakat çizilen gaye ferdin temayülünden doğar ve fert tarafından ahlâkî bir vazife olarak kabul edilir ve benimsenirse bu takdirde fikir, irade ve hareketlerin kendiliğinden devamlı olarak bağdaşması tabii bir hal alır.

Yaratılışında ilmî açıklığa veyahut ahlâkî hakikatleri kavratmağa karşı temayülü olan ve bu temayüle uyarak hayatını ilme vakfetmeyi ahlaki bir vazife ve hikmet bilen bir kimse, nişan, unvan, tehdit ve tehlikelere aldırış etmeden bütün manevi vasıtaları hakikatin meydana çıkmasında ve her yerde hakikati müdafaa etmekte kullanır.

İnsanoğlu kendisinde bulunan meyiller, girişimler ve düşünce etkinliği ile yeryüzünde var olduğundan beri hemcinsini tanımlamak, bir kategoriye sokmak ve yargılamak arzusunu şiddetle duymuştur. Bunun nedeni de, karşısındakini tanıdıkça onun davranışlarını ve reaksiyonlarını evvelden tahmin edebilmek ve bu yolla onun

üzerinde daha etkili bir şekilde baskı kurmak ve nihayet karşısındakini idare etmek içgüdüsünün, insan tabiatında her zaman var olmasıdır.

Bir yandan insanın kendi kendisinden haberdar oluşu, eğilimlerin birbiri üzerinde yeni tepkilerle bulunmasını gerektirir. Bilhassa bir eğiliminden haberdar olduğu vakit onunla savaşılar; bu insanın kendisinden haberdar olmasını bir kurtuluş olduğunu söylemek, çok mübalağalı bir fikir olduğu kabul edilse bile bunun *karakter* dengesini değiştirdiği ve sistemin saklı kuvvetlerinden alınan yeni kuvvetleri meydana çıkardığı muhakkaktır. Diğer yandan aksiyon, doğurduğu neticeler dolayısıyla, dış nedenleri harekete getirir, belli bir çevrenin tesiri altına girmekle, bu çevrenin uyandırabileceği saklı kuvvetlerin faaliyete geçmesi kolaylaştırılmış, alışkanlıklar ve ihtiyaçlar geliştirilmiş olur (Paul 1970; 230-233).

Burada önemli bir noktayı gözden kaçırmamak gerekir. *Karakter* düşünüldüğü gibi yalnızca fertlere has kılınmamıştır. Samuel Smiles: “Fertler olduğu gibi milletler de *karakter* sahibi olmalıdırlar” (Smiles 22), diyerek bunun önemini dile getirir. Ancak milletlerin kâmil bir *karaktere* sahip olmaları için fertlerin özgür olması, kişisel *karakter* güçleriyle milletleri aydınlatmaları ve bozulmamış bir ahlaki *karaktere* sahip olmalarına bağlı olduğunun unutulmaması gerektiğini ekler. Yoksa millet olarak yükselmenin imkânının bulunmadığını belirtir.

Karakter ile ilgili vurgulamak istediğim, aynı zamanda önemli gördüğüm ve Kerschenteiner’ın adlandırdığı bir başka husus “manevi *karakter* istidadı”dır. Manevi *karakter* istidatları hakiki *karakter* istidadıdır; yani düşünce ve hareketlerde tenakuzsuz birlik ve ahenk meydana getiren istidattır. Buna karşı sizin *kişilik* diye kullandığımız kavram, istidatlar grubunun bir araya toplanmasından meydana gelen fonksiyon tarzlarının umumi tablosudur.

Sokrates’e göre ise bu *karakter* insanın manevi ve ahlaki bakımdan kendini tanımasıydı. Gerçek anlamda kendini tanıma ve bundan meydana gelen düşünce ve iç rahatlığının eğitimin amaçlarından olduğunu kabul ediyordu (Kanad 1948; 186).

Karakter istidadında mühim nokta, fertlerde ayrı olan formel özelliktir. Bu da ferдин ruhi durumunun kolay veya zor olarak değişip değişmediğini gösterir. Herbart, kolay hareket edenlerin hiçbir zaman itimada şayan bir şahsiyet olamayacağını söyler (Kerschenteiner; 40).

Kerschenteiner, “her fert zevk değerlerinden, yani hayvani ve şuursuz varlıktan, manevî varlığa ulaşabilmesi için manevi *karakter* istidadına tabi olması gerektiğini”

(Kerschenteiner; 125) belirterek devamında da şu inceliğin de göz önünde bulundurulmasını söyler ve hayvani varlıktan manevi varlığa, müphem gayeli ferdiyetten gayesi şuurlu *karaktere* ve şahsiyete doğru tekâmülün takip ettiği yorumun “bu olduğuna” dikkat çeker (Kerschenteiner; 123).⁹

Kerschenteiner, her *karakter* istidadına herhangi bir ahlaki idenin her yükümlülüğünü, her emrini değil, belki *karakter* istidadına uygun gelenini telkin etmemizin önemli olduğunu vurgular ve verdiği şu misal ile görüşünü açığa kavuşturur: “Hakikate hizmet etmelisin sözü her ahlâki sistemde umumi bir prensiptir. Fakat birinin temayülü ve istidadı dinî işlerde aktif hizmet görmekle bir diğeri ilmî hakikatlere, bir üçüncüsü yalnız estetik hakikatlere hizmet etmekle tatmin edilir. Bir kimse kendi hususi çalışma sahasında hakikate sadık bir şekilde hizmet ederse onun *karakteri* büyük ve kuvvetli olmakla kalmaz, kendi istidadından uzak kalan diğer çalışma sahalarındaki hakikatlere karşı da saygı duygusu besler.” (Kerschenteiner; 129-130).

MİZAÇ

Mizaç da tıpkı *karakter* gibi *kişilik* ile ilgili kavramlardan biridir. *Mizaç*, bir insanın duygusal ve devinimsel hayatının özelliklerinin tümü olarak kabul edilmektedir. O halde *mizaç* da *karakter* gibi, insan kişiliğinin bir yönünü oluşturur.

Mizaç, bireye ait bazı temel ve ayırt edici özellikleri ifade eden günlük yaşantı içinde bireye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir (Köknel 1984; 24). Bazı araştırmacılar mizacı, duyguların çabuk uyanıp uyanmaması, sürekli olup olmaması, derin duyulup duyulmaması, niteliklerinin tümü olarak açıklamaktadırlar. Bu açıdan *mizaç*, kişiliğe kıyasla daha çok bireyin içyapısıyla ilgili denebilir (Deary 1993; 300).

Mustafa Şekib, *Mizaç* ve Huy adlı eserinde *mizaç* kavramını şöyle tanımlar:

“*Mizaç*, vücudumuzu teşkil eden muhtelif azanın tarz-ı faaliyetlerini, insice (kaslar) ve şerayin (damarlar) ve âsab (sinirler) ımızın, bir hal-i tagaddisini (gıdalandırma hali, beslenme durumu), kuvvet ve gevşekliklerini ifade eden bir tabir-i umumiyedir” (Şekib 1919; 73). Bu pasajdan kast edilen nokta, mizacın, insanın azalarının faaliyette oldukları anda gösterdikleri direncin türünü ifade eden genel bir kavram olduğudur.

Devamında ise bir ferdin *karakterini* anlamak isteyenler mizacını dikkate almaları gerektiğini, yoksa onun *karakterini* tam olarak anlayamayacaklarını vurgular.

Mustafa Şekip mizacın kalıtım, çevre ve devamlı yeknesak (monoton) bir hayat gibi farklı üç kaynaktan kazanıldığını söyler (Şekib 1919; 73–74).

Allport da mizacın temelde doğuştan gelen kalıtsal bir eğilim olduğunu belirterek, Mustafa Şekib'in görüşünü bir yönüyle desteklemiş oluyor. Allport aynı zamanda *mizaç* kavramını insan kişiliğinin duygusal *karakteri* olarak ele alır (Yanbastı 208–209).

Mizaç kavramına görüşleriyle katkısının olacağını düşündüğümüz Pavlov'a göre ise, *mizaç* bir insanın en güzel *karakteristik* yapısı ve sinir sisteminin de en temel özelliğidir (Çalın; 99). Aynı zamanda *mizaç* yalnızca vücudumuzun ve yüzümüzün dış görünüşüne bağlı olmayıp, bedenin içinde meydana gelen ve kişiliği hayata bağlayan iç dengeyle de sıkı sıkıya ilişkilidir (Çalın; 98).

Sheldon üç beden yapısının *karakterize* ettiği üç duygusal eğilimin veya *mizaç* türünün bulunduğunu savunmuştur. Korelasyon analizlerine dayanarak elde ettiği bulgulara göre; bu *mizaç* türlerini başlıklar halinde şu şekilde izah eder:

1. *Viserotoni*: Gevşeme, sosyobilité, yemekten haz duyma, insanları sevme, geç tepkiler, tolerans, sakinlik, rahat insan olma ile *karakterize* olan kimselerdir.
2. *Somatotoni*: Enerji, hareket, güç, saldırganlık, güç gösterisi, kendini ortaya koyma, macera sevgisi, risk ve atılım eğilimi, duygusal yönden katı ve duyarsız olma, gürültücülük, yüreklilik ve dar yerlerde sıkılma ile *karakterize* olan kimselerdir. Hareket, güç ve hükmetme özellikleri önde gelir.
3. *Serebrotoni*: Tereddüt, kuşku, içe kapanıklık, çabuk tepkiler, sostofobi, çekingenlik, yalnızlık arası, ses tonunun alçak oluşu, uyku düzensizlikleri, heyecanlılık, dar kapalı yerleri sevme ile *karakterize* olan kimselerdir" (Yanbastı; 232).

Yakın zamana kadar *mizaç* bozukluklarının ergenlik öncesinde ve ergenlik döneminde görülmesi ya da tanınması şüphe ile karşılanıyordu. Ancak son yıllarda bu konu üzerinde araştırmacılar, bu soruların yanıtlarını yavaş yavaş bulmaya başlamışlardır. Burton ve Lefkowitz, çocukluk çağı *mizaç* bozukluklarının, zamanla kendiliğinden kaybolan, geçici gelişimsel fenomen olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bununla birlikte geçtiğimiz 40 yıl içerisinde klinisyenler, çocuklarda birçok *mizaç* bozuklukları ile karşılaştılar. Spitz doğanlarda ve yürümeye başlayan çocuklarda ilk 6 ayda erken ayrılmaya bağlı olarak ortaya çıkan, çocukta anlamsız bakışlar, sosyal

çekilme, üzgün yüz görünümü, ağlama, kilo kaybı, gelişme geriliği ile *karakterize* ana kilitik depresyon tanımlanmıştır ve bu sendromun 3 ay içinde anne bebek arasındaki ilişkinin onarılması ile de gerileyebileceğini belirtilmektedir (Vardar, Abay 1990; 44).

Çocukluk çağı *mizaç* bozuklukları, her ne kadar erişkindeki özellikleri taşımasa da, çocuğun yaşına ve sadece çocuğa özgü belirtiler ile varlığı gösterilebilir. 7-14 yaş arasında, psikiyatriye başvuran 102 vakada % 27 oranında *mizaç* bozukluğu tanısına 11 varmışlardır. Ergenlerdeki depresif mizacın sonraları, ileri yaşamda aşırı sigara içimi, kadınlarda tranklizan kullanımı, artmış kazalar, karşı cins ile ilişki kuramama ile alakası olduğu bildirilmiştir (Show 1988; 831-843).

Depresif durumda görülen *mizaç* değişiklikleri, üzüntü, mutsuzluk hissi, ilgi azalması, irritabilite, düşünce değişiklikleri ise; çocuğun kendine saygısını yitirmesi, kendini eleştirme ve değersizlik hisleri, ölüm düşünceleri, düşünme ve konsantrasyon yeteneğinde azalma, geleceğe ait olumsuz düşünceler, ümitsizlik hisleri, dalgınlık ve düşünceye dalma gibi bozukluklar meydana gelir (Vardan, Abay; 45).

13-15 yaş arası, majör (daha büyük) depresyon tanısı almış ergenlerin ailelerinde, yüksek oranda *mizaç* bozukluklarının olduğu tespit edilmiştir (Vardan, Abay; 46).

Ali Fuat Başgil, mizacın, davranışın ve ahlakın temeli olabileceğini vurgulayarak bu konuda şöyle demektedir. “Mizaca bağlı, *mizaç*tan doğan kötü huyları ıslah etmek güç olmakla beraber, imkânsız değildir. Bu türlü huylara etki edebilmek için bunları doğuran sebepler üzerinde etki edebilmek ve hastalığı gidermek bu sayede mizacı düzeltmek lazım gelir” (Başgil, tarihsiz; 50).

BENLİK

Benliğin sözlük anlamı; “bir kimsenin öz varlığı, kişiliği, onu kendisi yapan şey, kendilik, şahsiyettir. Self yerine kullanılabilen öz ve kendilik sözcükleri de yakın anlamlar taşımaktadır. Sözlük anlamları açısından self ve *benlik* birbirlerini karşılar görünmektedir. *Benlik*, ferdin kendine has şahsiyetinin merkezinde bulunan, tarif ve tasviri zor kendine haslık halı” demektir (Stapner 1961“den naklen, Tan 1970; 6).

Psikianalitik açıdan “self” bu söz anlamlarına uyan bir kavramdır. “Self”, bireyin kendi kişisine özgü olan bilinçli ve bilinçdışı temsillerdir ve özel, içsel imgeler anlamındadır (Hamilton, 1988; 9-12). Başka ekoller de “self”i aşağı yukarı aynı biçimde tanımlamışlardır. Daha genişletilmiş olarak self hem ego ve kimliği içeren içsel süreçler

ve imgeleri, hem de değerler, ülküler, tutumlar gibi sosyal ve bilinçli süreçleri kapsamaktadır (Alkın 1993; 150).

Ego terimleri ile de ifade edilen *benlik* çeşitli şahsiyet teorilerinin temel unsurlarından birini teşkil etmektedir. Her şahsiyet teorisinde, şahsiyeti meydana getiren temel gücü ifade edecek bir kavram olan self veya ego fikri, akademik psikolojide uzun zaman bir tarafa itilmiştir. Birçok psikologlar, yazılarında, ya bu kavramdan bahsetmemişler ya da bu temel gücü, sıkı bir tanımlamaya tabi tutmadan ondan söz etmişlerdir (Tan; 3). Esasen şahsiyetin ana unsurunu teşkil ve self, ego, *benlik* imgesi, ferdiyet, *kişilik* gibi kavramlarla ifade edilmeye çalışılan bu güç, çok yönlüdür ve hangi açıdan alınırsa o şekilde tanımlanabilecek bir özellik göstermektedir. Ego veya self kavramının yani *benlik* fikrinin akademik psikolojide uzun zaman ihmal edilmesi pek sebepsiz ve tesadüfi değildir. Bir kere, ego, self veya *benlik*, şahsiyetin öğrenilmesi, anlaşılması ve ifade edilmesi çok zor bir yöndür (Tan 4).

James, benliği, “empirik ego” ve “pür ego” olarak iki kategoride düşünmüştür. “Benim parmağım”, “benim vücudum”, “benim ayakkabım” gibi benliğin obje, yani nesnel yönünü teşkil eden kısma ego demiştir. Benliğin bu nesnelliğini “bilen” “düşünen”, bunlara “anlam veren” varlığa veya özneye de pür ego demiştir. Nesnel ben de (İngilizce me, Fransızca moia) a) materyal ben, b) sosyal ben ve c) manevi ben olarak incelemiştir. James’e göre nesnel *benlik*, ferdin kendisinin bildiği, gördüğü ve düşündüğü şeylerin tümüdür. Yalnız bedeni ve psikolojik gücü değil, elbisesi, karısı, çocukları, ecdadı, dostları, vs. bütün bu nesnel benliğe dâhildir. Benliğin, bir muhteva yönü bir duygu yönü ve bir de eylem yönü vardır. Muhteva yönünü materyal, sosyal ve manevi benler teşkil eder. Duygu yönünün temelinde, “kendine değer verme” (self-appreciation) yönelimi vardır. “Beka” ve “kendini gerçekleştirme” çabası ise benliğin eylem yönünü meydana getirmektedir (James, 1948“den naklen, Tan 5-6).

Freud ise “Ben”i dürtülerin çatışması sonucu ortaya çıkmış bir kukla olarak görmektedir. Oysa 1950’lerin Amerikalı ego psikologları, ben’in ruhsal yapının asli bileşenlerinden biri olduğu konusunda ısrarlıydılar. Onlara göre, başlıca işlevi çelişen, çatışan, içsel ve düşsel uyarıcıları bütünleştirmek olan ama kendi içinde çatışmalardan arınmış olan bir ben, insanoğlunun doğal mirasının bir parçasıdır. Başka bir deyişle, ben inşa edilmesi gereken değil, verili bir gerçekliktir (Savaşır 1995; 24-25).

Bugün gerek ben’in çatışan dürtülerin bir türevi olduğunu iddia eden klasik görüşün ardılları, gerekse görüşlerini ben ve *benlik* kavramları üzerine inşa eden

Amerikalı psikonalistler, Oidipus“la karşı karşıya kalan insan yavrusunun ilkel de olsa bir ben“e sahip olduğu konusunda hemfikirler.

Benin kuruluşu ancak kimi dürtülerin ya da onların türevi olan duygulanımların, belirli bir anlamda sürgün edilmesi, bir yabancılaşma terk edilmesi temelinde mümkün olabilir. Başka bir deyişle, ben“in kuruluşu “O”nun içimizdeki “öznel”in de kurulmasını gerektirir.

Jung, bir insan kendisini uyum içinde hissedebildiği oranda „ben“ görevini iyi yapıyor demek ve her insanın amacının kendisini gerçekleştirebilmekte görür olduğunu ileri sürmektedir. Ancak, insanın kendisini gerçekleştirmeden önce kendini tanıması gerektiğini şart koşar (Yanbastı; 52-53).

Shostrom ve Brammer; benliği, ferdin bir durumda nasıl davranacağını tayin eden kavramlarının, değerlerinin, gaye ve ideallerinin dinamik bir organizasyonu olarak tanımlamaktadırlar. Ayrıca benliği, eski tarihlerdeki dış ve iç kale surları ile çevrilmiş bir kent gibi görmektedirler. Dış kale, ferdin benliğini, çevrenin ve realitenin sert gerçeklerine karşı koruyarak ferdi dış çevreden ayıracak bir sınır görevini gerçekleştiren bir şey olarak değerlendirilir (Shostrom ve Brammer, 1952“den naklen, Tan; 6).

İnsan küçük yaşlarda kendisi ile kendi dışındakiler arasında “ben” ve “ben olmayan” şeklinde ayrışmalar yaparak kendini idrak etmeye başlamaktadır. Bu sebeple kişi küçük yaşta önce nesne beni, sonra nesne seni öğrenir. Özne “ben” kavramı ise daha sonra geliştirilebilir (Tan; 12-13). Bu ayrı ayrı “ben”ler, parçalar halinde durmazlar. Birbirleri ile bağlantıları vardır, bir organizasyon içine girerler. Ferdin kendini görüş ve idrak edişine ait bütün bu “ben” kavramlarının organize olmuş şekline fenomenal *benlik* denilir. Yani fenomenal *benlik*, ferdin kendini idrak ediş şekillerinin hep birden o ferde has bir şekilde organize olmuş şekli, geştaltıdır. Ferdin belki bir durum içinde kendini görüş şeklidir. O halde bu durumsal fenomenal-*benlik*, o ana göre sivrilen ben kavramlarına göre değişebilir (Tan; 9).

Fenomenal benliğin temel unsurlarını teşkil eden, her zaman ve her yerde ferdin “işte bu benim” diyebileceği asli “ben”ler ise, self-concept denen *benlik* kavramını veya ferdin *benlik* duygusunu teşkil eder. Fenomenal-*benlik*, ferdin algılarına dayanmış olan subjektif bir niteliği olmasına rağmen, fert için bir “gerçeklik” taşımaktadır.

Bu hal, benliğe devamlılık, yani istikrar sağlar. Bu devamlılık ise şahsiyetimizin esas unsuru olur (Tan; 14). Buraya kadar olan açıklamalardan anlaşılacaktır ki *benlik*,

ferdin kendisi ve fiziki ve sosyal çevresi ile olan etkileşimleri sonucu sahip olduğu kendine ait birtakım duygu, değer ve kavramlar sistemidir. *Benlik*, ferdin kendisini çevresinden ayıracak birçok ayrışmalar yapması ile başlar. Bu ayrışmalar ondan önce “bu” ve “ben olmayan” kavramlarını geliştirir.

Ayrışmalar geliştikçe “ben” zamirinin yanında “sen” ve “o” zamirleri de teşekkül etmektedir. Fakat bunlar nesne olan zamirlerdir. Bu ayrışmaların sonucu fert kendini benimsedikçe, özne “ben” kavramı gelişmektedir (Tan; 14–15).

Önceki açıklamalardan anlaşıldığı gibi ferdin benliği, hayat boyunca değişmeler geçirebilir (Tan; 15). Rogers bu değişmeleri şöyle dile getirir: “Bireyin kişiliği, kendini bildiği andan itibaren çevresi ile etkileşimi yoluyla oluşur ve birey çevresini, bu oluşan *benlik* kavramına uydurarak algılar; *benlik* kavramına uygun yaşantıları benliği özümlemeler (sembolize eder), uygun düşmeyenleri ya yadsır ya da *benlik* kavramına uyacak biçimde değiştirir” (Rogers 1959; 205–210). Yani bir kimse bazı özelliklerinin daha kesin ve ayrıntılı olarak farkında olabilirken, bazı özellikleri hakkındaki kavramları daha genel ve bulanık olabilir. Bazı kavramlar, gerçekçi olabilirken, bazıları gerçeğe uymayabilir. Ayrıca, *benlik* kavramı bir kimsenin, özelliklerine karşı tutumunu da içerir (Meyvacioğlu 1983; 1). Yani kişi bazı özelliklerinden hoşnut olduğu halde, bazılarında hoşnut olmayabilir. İnsan hoşnut olmadığı özelliklerinden kurtulmak, daha az düzeyde sahip olduğu ve beğendiği özelliklerini geliştirmek isteyebilir.

Kişinin benliği oluşurken diğer insanların kendisi hakkındaki görüşleri önemli bir yer tutar. Özellikle kendine yakın olan kişilerin tutumları önemlidir. Çocuk bu kişilerin kendisinde değer verdikleri davranışları benimser ve değer vermedikleri davranışlardan kaçınır. Zamanla bireyin özdeşleştirdiği bu değerler onun değer sistemini oluşturur.

Benlik kavramı, birçok araştırmacı tarafından kişiliği etkileyen en güçlü faktör olarak kabul edilmektedir. *Benlik*, bireyin kendi kişiliğine ilişkin kanılarının bütünü, bireyin kendisini tanıma ve değerlendirme şeklidir. Bir başka ifade ile *benlik*, kişiliğin öznel yanı veya iç varlığımızın tümüdür (Wortman, 364“den naklen, Zel; 48).

Benliğin ortaya çıkarılması için cevaplanması gereken bazı sorular şunlardır: Ben neyim? Amaç ve hedefim nedir? Ne yapabilirim? Değer yargılarım nelerdir? Hayatta ne istiyorum? Bu sorulardan yola çıkarak benliğin bireyin özellikleri yetenekleri, değer yargıları ve ideallerinden meydana geldiğini de söylemek mümkündür (Güney,1997; 327“den naklen, Zel; 49).

Bu değer yargılarının, ideallerin en üst basamağını A. Maslow kendini gerçekleştirirmediği görür. Bu aşamaya ulaşan insanların *benlik* bilinçlerinin de sağlıklı bir şekilde oluştuğunu ve bu insanların birtakım kaygılar ve çatışmalar içinde olmadıklarını belirtir (Liebert 1990; 324"ten naklen, Zel; 48-49). 15

Benliğini sosyal *kişilik* kavramıyla özdeşleştiren Codol"a göre, *benlik* kavramından söz edebilmek, bireyin kendi kendini bir obje olarak almasını ve bu objenin, onu diğerlerinden ayırt eden *karakteristiklere* sahip olarak algılamasını gerektirir. Burada bireyin farklılık duygusu ön plandadır. *Benlik* kavramı birey ile bireyin kendisini ifade ettiğini varsaydığı bir objeyle özdeşleşmesidir.

Bu yönü ile *benlik* kavramı, mütakellim (konuşan) olan zatı ifade eder. Yani (ben) deyince karşımda kendimi görüyorum, benliğim tecessüm ediyor (Zapsu 1939; 9).

Çünkü kendi benliğini düşünemeyen herhangi bir insan, milyonlarca insanın refah ve saadetini temin eden yüksek bir benliğe haset ederek ona dil uzatır ve böyle yapmakla cinsine bir toplu iğne kadar faidesi dokunmaz. Bilakis azap eder (Zapsu 1939; 10).

Benlik bir açıdan bir yapılanmadır. Kendimin, varoluşumun şuuruna varmamdır. Varolmak, etki etmek, hareket etmektir. Ameldir. Varolmak *kişiliktir*. *Kişilik*, bir benliğin, bir vahdetin, kendinde olmanın, bir "Ben" in ifadesidir. İnsan kendini bilir, benliğine saygı duyarsa karşı benleri de tanır. Onlara da saygı duyar. Kişiliğin oluşmadığı toplumlarda denge hali yitirilir. Sağlıklı ilişkiler kurulamaz (Tozlu; 23). Bu hakikati M. İkbâl şu dördlüğüyle ifade eder:

"Suskunluğun gücü ve davranışın kararsızlığı ondandır.

Fiiliyatın sebebi onun davranışlarına bağlıdır.

Mademki, kâinatın hayatı *benlik* gücüne bağlıdır;

O halde hayat onun sağlamlığı ölçüsündedir." (İkbâl 1999; 25).

Demek ki *benlik* bilinç düzeyine çıkınca, deneyimlerde oluşan alan üzerinde bir şekil oluşur. İnsanın deneyimlerinin çoğu algısal alanın zeminini oluştururlar. Özellikle "Ben neyim?" gibi varoluşunun farkında olma ve "Ben ne yapabilirim?" şeklinde işlevlerinin farkında olmayı içerir.

Bu anlamda bireyin kendini tanımlaması yani kimliğini inşa etmesi tamamen yorumsal süreçler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an"da insan tabiatına ilişkin açıklamalara bakıldığında da insanın kadın ve erkek olarak aynı özden, iyilik ve kötülük potansiyellerine sahip olarak yaratıldıklarının

vurgulanmış olduğu görülür. Kur“an“da insan kişiliği ve özelliğini ifade eden kelime ise nefis (nafs)tir. Varolduğu sürece değişen ve yaşanan tüm kişisel bilinç deneyimlerinin bilinçli ve sürekli öznesi veya düşünen, duyan, kavrayan, algılayan, karar veren *kisilik* merkezi olarak tasavvur edilen “nefs” aynı zamanda “ben” olarak da tanımlanmıştır (Açar 1994; 242). “Ben” ile paralel bir anlam taşıyan bu anlamıyla; bir yönüyle insan bütünlüğünü ve bütünlüğünün esasını anlatmaya yetecek kadar kesin, diğer bir önüyle de bu bütünlüğün tarif edilemeyen ve belirlenemeyen mahiyetini ifadeye yetecek kadar zengin bir kavramdır (Açar; 241).

Kur“an“a göre nefis, insanlarda başlangıçta gelişmemiş, fakat büyük potansiyellerle donatılmıştır. Bu bağlamda nefis tabiattaki diğer varlıklara kıyasla özgür ve aşkın bir güce sahiptir. Dolayısıyla hiçbir zaman statik olmayıp, sürekli gelişmeye ve büyümeye açıktır. Bu dinamikliğin sonucu olarak nefis zamanla olgunlaşma imkânına sahip olabildiği gibi (İnşikak; 84/15) bütün yarattıkların en denisi (en aşağı derece) de olabilmektedir (Tin; 95/4–6). Dolayısıyla nefis için ancak kazandığı, uğruna çaba sarf ettiği şey vardır (Müddesir; 74/38; İsrâ; 17/84).

Diğer birçok felsefi sorun gibi, Ben“lik veya Ben sorunu da metafiziksel ve epistemolojik olmak üzere iki yönlü bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Metafiziksel açıdan bakıldığında yanıt bekleyen sorulardan bazıları şunlardır: İnsanın bedeninden ontolojik olarak bütünüyle bağımsız “ben”in varlığından gerçekten söz edilebilir mi? Böyle bir varlığın doğası, temeli veya nihai kaynağı nedir? Soruna epistemolojik açıdan bakıldığında ise karşılaşılan sorular daha çok “Ben”i bulabilmenin imkânı ile böyle bir bilginin doğasına ilişkindir (Reçber 2001; 75).

Descartes“e göre “ben düşünen bir şeyim, özneyim, yani bir ruh, bir müdrike (anlayış) veya bir akılım”dır (Anonim, 1998; 187”den naklen, Reçber; 75). Yine “ben neyim” sorusunu “düşünen bir şey” olarak yanıtladıktan sonra “Düşünen şey nedir? Descartes için bu, “Düşünen bir şeyi şüphe eden, anlayan, kavrayan, tasdik eden, inkâr eden isteyen istemeyen tahayyül de eden ve duyan bir şeydir” (Reçber 2001; 75–76).

Descartes“e göre “Ben”in özü düşünmedir. Ancak bu doğruysa, tek tek bütün düşüncelerden koparıldığında “ben” özünün ya da özünün gereğini nasıl gerçekleştirecektir? Bu soru özellikle klasik metafiziksel “öz” ve “varoluş” ayırımıyla birlikte düşünüldüğünde Satre“nin dile getirdiği bir takım güçlükleri doğurabilir. Bu klasik metafiziksel ayırımı göre, bir varlığın “öz”ü ona varoluş imkânı sağlayan zorunlu bir öge olduğundan o, varlığın “varoluş”undan önce gelir. Ancak, “ben”in özü düşünmek

ise, “ben” var olmak için düşünmek zorunda olduğu gibi, düşünebilmek için de var olmak zorundadır. “Ben”in özünü gerçekleştirebilmesi için kendisinin dışındaki şu veya bu şeyi düşünmesi değil, bizzat kendini düşünmesi gerekir (Reçber 2001; 78).

Descartes’in “ben”in özünü bir bakıma bil fiil düşünme olarak sunması, “ben”in de düşünmediği zaman sanki varlığı sona erecekmiş şeklinde ortaya çıkmaktadır. Oysa “ben”in özünün düşünme olduğu sürekli bil fiil düşünmek değil de, düşünebilme yeteneğine özsel olarak sahip olmak şeklinde anlaşılabilir (Rodersck-Chistholm 1991; 171- 172“den naklen Reçber; 78). Bu şekilde ele alındığında, “düşünme”, “ben”in bir varlık olarak sahip olduğu özsel bir niteliktir.

Yalnız insanın kendisini (ben“ini) tanınması, konuşulduğu ve söylendiği gibi kolay bir şey değildir. Biz kendimizi iyi hareketlerimizden ziyade yaptığımız hatalı hareketlerle daha iyi tanırız. Kendini tanımak için hayatta boğuşmak lâzımdır. Kendini tanımaya mâni olan, zihni, ahlaki ve dinî gurur ve kibir, mücadele olmayan yerde kolay gelişir. Eğer bir yerde terbiye teşkilatı kuvvete ve zora dayanıyorsa orada kendini tanımaya imkân veren mücadeleler olmadığı gibi elverişli hareketler yapacak fırsatların bulunmaması da kendi kuvvetlerimiz hakkında doğru bir hüküm vermeğe imkân bulunmaz (Kerschenteiner; 170).

İnsan kendi kendisine hesap verebilecek, kendisine karşı tamamıyla dürüst ve namuslu olabilecek çaba içerisinde olmalıdır

Akif AKTO